L'atzarosa història de la Bíblia en català

Autor: David Garrido
Data de publicació: 19-06-2021

En 1498, Tomàs de Torquemada, l'inquisidor general dels regnes de Ferran i Isabel, inicià el procés contra la Bíblia en català impresa a València en 1478. De sis-cents exemplars impresos només se'n conserva un full. Article d'en David Garrido per al setmanari El Temps.

El català és una llengua d'història atzarosa. De llengua nacional passà a ser llengua subalterna, prescindible. També les seves produccions, inclosos els seus best-sellers, com la Bíblia. Sí, la Bíblia. Sabíeu que la quarta llengua en què s'imprimí el llibre sagrat del cristianisme fou la catalana? La primera fou la Vulgata llatina, impresa per Johannes Gutenberg (l'inventor de la impremta) en 1455, a Magúncia; la segona la traducció a l'alt alemany impresa per Johannes Mentelin, a Estrasburg en 1466; la tercera la versió toscana (italià) realitzada per Nicolò Malermi, impresa a Venècia per Vindelino da Spira en 1471; i la quarta —atenció!— la catalana, atribuïda a Bonifaci Ferrer, impresa a València, per Alfonso Fernández de Córdoba i Lambert Palmart, en 1478.

Hom no pot negar: és una fita en la llengua i la cultura catalanes, i a més a més diu molt d'un poble, culturalment actiu, que albirava en 1478 la modernitat amb optimisme. Bé, encara no s'havia entronitzat el «castellanot», de llengua i vocació, de Ferran II a la Corona de catalans i aragonesos. És l'època, val a dir-ho, de l'eclosió literària als Països Catalans, sobretot a València on sorgí «valenciana prosa». Hi havia necessitat de posseir, de llegir, la Bíblia en llengua moderna i els impressors veieren l'oportunitat de negoci. Una impressió és, en definitiva, un negoci, i aleshores, sense la màcula espanyola, el català era llengua viva, vivíssima, que feia la seva vida particular sense torbacions, sense ingerències estrangeres. Senzillament, culturalment i en la vida quotidiana, es vivia en català.

En 1478 s'imprimí la Bíblia atribuïda a Bonifaci Ferrer, però no era l'única versió en llengua catalana que existia. Ja a les Homilies d'Organyà, a l'entorn de l'any 1200, hi trobem traduït al català un fragment de la Bíblia per a ser comentat. Hi havia necessitat de vulgaritzar la Bíblia, però també hi havia qui no volia renunciar al monopoli de la interpretació de les sagrades escriptures, l'Església. Sorgiren traduccions de textos bíblics arreu dels Països Catalans,

però l'Església recelava i obligava al poder secular a proscriure'ls. Així, en 1234, Jaume I, fornicador insaciable però també fidel devot de la Mare de Déu, prohibí la tinença i lectura de la Bíblia en romanç. Les terres catalanes i les llenguadocianes encara temien el revifament de l'heretgia càtara i per això les prohibicions, promulgades després del concili de Tolosa de Llenguadoc en 1229. L'Església, en definitiva, es malfiava de les traduccions bíbliques a les llengües intel·ligibles pel poble.

No obstant això, malgrat les prohibicions, hi ha via que estava encuriosit per saber què deien els textos bíblics que els capellans interpretaven. Era gent acomodada, que havia après a llegir, tenia coneixements de gramàtica (llatí), però no els suficients per a poder llegir i entendre amb comoditat. El nivell de proficiency en llatí era un grau difícil d'aconseguir. Qui podia pagar-se-la, sobretot els prínceps i grans aristòcrates, encomanava la traducció de l'obra literària que volia llegir a la seva llengua vulgar, de la Bíblia o de qualsevol text de la literatura clàssica. Un d'aquest era el rei Alfons II de catalans i aragonesos, dit «el Franc» i també «el Liberal», qui no sabia prou de llatí i encarregà, a partir d'una versió francesa (hi havia Bíblies en francès i no passava res), la traducció de la Bíblia al seu conseller Jaume de Montjuïc en 1287, dos anys després d'accedir al tron. No sabem, però, res més del projecte. No han romàs a la posteritat manuscrit que certifiquen la conclusió d'aquesta iniciativa. Alfons «el Franc» regnà poc de temps; morí a Barcelona en 1291.D'altra banda, entre 1282 i 1325, fou elaborada una Bíblia rimada, en versos apariats octosíl·labs, que recull una versió lliure dels llibres Gènesi, Èxode, Nombres, Levític, Deuteronomi, Josuè, Jutges, els quatre llibres dels Reis, Tobies, Daniel, Esdres, Judit, Ester, Proverbis, Macabeus, els Evangelis, els Fets dels Apòstols i l'Apocalipsi.

Hi hagué traduccions parcials de la Bíblia. El llibre dels Psalms fou traduït al català pel frare dominicà Romeu Sabruguera entre els anys 1285 i 1295. Ha arribat fins a avui dia en tres manuscrits: el de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, el de la Bibliothèque Nationale de France (París) i el de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Hi ha més psaltiris en català: el de Marsella, segle XIV, el conservat a l'Arxiu Capitular de la catedral de València, del mateix segle, i el de Barcelona, del segle XV.

La primera traducció catalana completa de la Bíblia, almenys que en tinguem notícia, és l'anomenada Bíblia del segle XIV, elaborada molt probablement a l'entorn de la cort del rei Pere III, dit «el Cerimoniós». Se n'han conservat tres manuscrits conservats a a la Bibliothèque Nationale de París. De la primera meitat del segle XV és la traducció dels Evangelis coneguda com a Evangelis del Palau i conservada al Centre Borja de Sant Cugat del Vallès.

La primera traducció catalana completa de la Bíblia, almenys que en tinguem notícia, és l'anomenada Bíblia del segle XIV, elaborada molt probablement a l'entorn de la cort del rei Pere III, dit «el Cerimoniós», a la imatge, pintat per Jaume Mateu.

Bonifaci Ferrer, traductor de la Bíblia al català

Bonifaci era el germà del cèlebre Vicent, elevat als altars, i cartoixà que professava a la cartoixa de Portaceli (Serra, Camp de Túria) quan inicià la traducció de la Bíblia al català, vers l'any 1400. Aquesta versió fou l'elegida per a la impressió en 1478. Diu així el colofó: «Acaba la Bíblia molt vera e cathòlica, treta de una Bíblia del noble mossèn Berenguer Vives de Boïl, cavaller, la qual fon trelladada de aquella pròpia que fon arromançada en lo monestir de Portaceli, de lengua latina en la nostra valenciana, per lo molt reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun dret e en facultat de sacra theologia».

Aquesta Bíblia fou revisada posteriorment, abans de ser impresa, pel dominicà Jaume Borrell, inquisidor (de la inquisició antiga, la pontifícia, no la que vindria després), i el convers de jueu Daniel Vives, que treballava com a corrector a la impremta. Foren impresos sis-cents exemplars que aviat havien d'ensopegar amb les reticències de la nova Inquisició, la castellana, estesa a la Corona catalanoaragonesa per obra i gràcia de Ferran II, encara no «el Catòlic», en 1482.

Bonifaci Ferrer germà del cèlebre Vicent, elevat als altars, i cartoixà que professava a la cartoixa de Portaceli (Serra, Camp de Túria) traduí la Bíblia al català vers l'any 1400. Aquesta versió fou l'elegida per a la impressió en 1478. A la imatge, Bonifaci Ferrer representat al Retaule dels Sagraments del Museu de Belles Arts de València.

La terrorífica Inquisició, la nova, fou un invent purament espanyol i pensat d'antuvi per a Espanya (Castella). Nasqué perquè convenceren Isabel I de la necessitat de tribunals antijudaïtzants. A la diòcesi de Sevilla havien descobert

—deien— pràctiques judaïtzants entre els conversos de jueu, i allà tens a la reina persuadint el seu espòs, que era qui realment manava, per a reclamar al papa un tribunal especial, un diguem-ne Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunisme o Tribunal de Orden Público, avui dia Audiencia Nacional, per a perseguir delictes especials contra l'estat disfressat de tribunal religiós. Com veieu passen els anys, les dècades, els segles, però el tarannà repressiu espanyol no canvia, ni s'immuta. Sixt IV concedí la creació d'aquesta Audiencia Nacional avant la lettre, per la butlla Exigit sincerae devotionis affectus (1 de novembre de 1478).

En 1469, a Valladolid, Isabel de Castella i Ferran de Catalunya-Aragó havien contret matrimoni. Isabel era la germana del rei castellà Enric IV, el qual tenia una filla, Joana, però Isabel s'interposà en la successió a la Corona de la filla del seu germà. No ho consentí i, amb l'ajut de Joan II de Catalunya-Aragó, s'imposà com a reina a la mort d'Enric IV (1474). El que són les coses! Si en compte d'Isabel hagués guanyat Joana, muller d'Alfons V de Portugal, la unió dinàstica resultant hagués estat la de Portugal i Castella. Vaja! Guanyà Isabel i, doncs, Ferran es convertí també en rei de Castella per la concòrdia de Segòvia (15 de gener de 1475). Ep! Document importantíssim. ¿Sabeu per què les armes de Castella i Lleó prevalen sobre les de Catalunya-Aragó? Doncs per aquell acord. Els castellans primer i després els altres. Així fou establert. Ah! A canvi, Ferran el catalanoaragonès es convertí en l'amo de Castella i com a rei castellà el patiren els seus estats patrimonials. No debades fou ell qui insistí en l'extensió de la nova Inquisició pels Països Catalans i Aragó, tot i l'oposició d'aquests regnes i fins i tot del papa, que, finalment, transigí. Ai la política! Sixt IV necessitava Ferran per a imposar-se a Itàlia i, en contrapartida, aprovà en 1482 el tribunal excepcional que li proposava el rei d'Aragó i, sobretot, amo de Castella. Aqueix any el fanàtic Tomás de Torquemada, castellà i confessor de la reina Isabel, fou nomenat gran inquisidor de Castella, mentre que per a la Corona catalanoaragonesa, Ferran escollí l'aragonès Pedro de Arbués. L'Aragó d'aleshores no era, però, el país espanyolitzat de Lambanes i Echeniques que és avui. L'establiment de la Inquisició de Ferran i Isabel era un contrafur, un abús, i la combateren, fins al punt que assassinaren el gran inquisidor en 1485. Resposta del rei: enviar a Aragó el castellà Torquemada, que ara es convertí en el capitost dels inquisidors en totes les terres de la Monarquia ferrandoisabelina naixent.

Tomás de Torquemada, a la imatge, inquisidor general per als regnes de la monarquia dels Reis Catòlics. Clergue fanàtic confessor de la reina Isabel de Castella. En 1498, a instàncies de Torquemada, s'inicià el procés contra la Bíblia en català impresa a València en 1478.

Prohibició de la Bíblia en català

Això que existís una Bíblia en català no li agradà gens ni mica a Tomás de Torquemada. Què és això d'una Bíblia impresa en llengua vulgar, en català? I és que, com afirmava el sacrosant pare de la Segona Restauració Borbònica, el president del govern espanyol Adolfo Suárez en 1976, «ensenyar física nuclear en basc o català era d'idiotes». De Torquemada a Suárez, o al Sánchez (el que resideix avui a la Moncloa) els espanyols i espanyolitzants són així. Què punyetes han de llegir els catalans la Bíblia en la seva llengua? En 1498, a instàncies de Torquemada, s'inicià el procés contra la Bíblia en català impresa a València en 1478. Foren donades instruccions precises a l'inquisidor que exercia a València, el també castellà Juan de Monasterio, el qual ordenà, el 10 de març de 1498:

«Molts, presumint més de lo que els convenia contra la doctrina del gloriós apòstol sant Pau, atemptaren e han atemptat [..:] de traslladar la dita sagrada escriptura en pla e en nostra llengua moderna, en algunes parts de la qual alguns dels tals traslladors han errat, e era difícil e quasi impossible traslladar-la sens error, perquè los vocables e términs de la llengua moderna en què fonc treta segons la gramàtica no basten per a comprendre ni comprenen lo vertader seny ni sentència de la dita sagrada escriptura. De lo qual s'ha seguit e segueixen molts grans inconvenients e danys en les ànimes dels catòlics cristians e en la religió cristiana; e, per experiència, en nostre temps havem vist que molts hòmens llecs e idiotes, llegint per les tals escriptures, han caigut e cauen de cada dia en error i en dubte de les coses de la fe, e d'altres que no els convé dubtar, majorment alguns cristians novells e descendents de llinatge de jueus, que, per afecció que a les coses de sos passats tenien, llegint les històries e coses de Moisès e de la llei vella han caigut e cauen en lo dit error e dubte de la fe; e, lo que pitjor és, molts heretges han continuat per elles los errors e heretgies perquè sos pares e mals mestres falsificaren les dites escriptures, e especialment del salmista, e en molts e diversos llocs e passos, e senyaladament a onsevulla que lo salmista e la sagrada escriptura sencera de Jesucrist, nostre redemptor, llevaren a Jesucrist e posaren David o altres de la llei vella, falsificant lo seny e enteniment vertader de la sagrada escriptura, lo qual és estat e és en gran perill e detriment de les ànimes dels catòlics cristians, com dit és.»

Fragment del recto del full de la Bíblia en català de Bonifaci Ferrer,
impresa a València en 1478.

No us enganyeu, encara que l'espanyol espanyolitzant, a la manera Marchena, justifica la censura pels errors que es deriven d'una versió bíblica en «pla», l'objectiu és ben bé un altre, repressiu, d'eliminar el català. I és que el traductor de la Bíblia impresa era ni més ni menys que Bonifaci Ferrer, segons el colofó. ¿Dubtaven els inquisidors de l'autoritat de fra Bonifaci, home de gran prestigi intel·lectual i religiós, i venerat? Ras i curt, als espanyols els importava un rave. L'inquisidor Juan de Monasterio ordenà la confiscació de tots els exemplars de la Bíblia «en pla» i inicià un procés contra els promotors, inclòs l'ex-inquisidor Jaume Borrell. Els volums de la Bíblia arromançada de fra Bonifaci havien de ser lliurats a la Inquisició espanyola, sota pena d'incórrer en delicte d'heretgia, i cremats.

L'inquisidor general Torquemada donà instruccions precises a l'inquisidor que exercia a València
el també castellà Juan de Monasterio, el qual confiscà totes les Bíblies en català i inicià un
procés contra els seus promotors.

L'ordre s'estengué a tots els Països Catalans. A Barcelona exercia com a inquisidor en cap un altre castellà, l'ardiaca d'Almazán (Sòria) Luis Fernando Cevico de Montemayor, que ordenà cremar a la plaça del Rei, el 7 d'abril de 1498, totes les Bíblies «en pla», i «altres llibres en pla descendents de la Bíblia». Així ho explica el Manual de novells ardits. A València, però, tal crema pública tingué resistències, perquè entre els llibres a cremar estava la traducció dels Psalms de Joan Roís de Corella, impresa en 1490. Però què s'empatollen aquests clergues fanàtics castellans? La commoció fou gran. Cremar ni més ni menys que l'obra de la figura més emblemàtica de la «valenciana prosa». Finalment, però, les Bíblies es cremaren. Totes? Una sobrevisqué i arribà a la Biblioteca Reial d'Estocolm (Suècia), però es perdé en l'incendi que arrasà aquesta biblioteca en 1697. D'aquesta Bíblia valenciana, cap al 1480, s'imprimí el llibre dels Psalms a Barcelona, que ha sobreviscut en un únic exemplar, hui a la Bibliothèque Mazarine de París.

Els volums de la Bíblia arromançada -en català- de fra Bonifaci foren confiscats pe la Inquisició espanyola i cremats.

El full que s'ha conservat de la Bíblia Valenciana

L'atzar volgué que se salvara un full, el darrer, de la Bíblia valenciana. Bé, el capteniment de la Inquisició fou tal que la Bíblia desaparegué i fins i tot hi ha qui dubtà que haguera existit. Nogensmenys, el crim no fou del tot perfecte. Deixà empremtes, moltes, i dels sis-cents exemplars condemnats a la foguera restà el full d'un que anà a parar a la cartoixa de Portaceli, el bressol de l'obra. Al cartoixà Joan Baptista Civera (1575-1655), alcoià, mentre escrivia la història del seu establiment monàstic, era l'any 1646, un capellà de València li lliurà quatre fulls de la Bíblia valenciana.
Els Annales de la cartuja de Porta Coeli de Civera constaven de dues parts: una primera, De totis, i una segona o Vida de varones ilustres de Porta Coeli en el manuscrit de la qual inserí el darrer full de la Bíblia valenciana. El manuscrit l'arribà a veure Jaume Villanueva a les primeries del segle XIX, però posteriorment es perdé amb l'exclaustració de 1835. A la fi del segle XIX el manuscrit de Civera aparegué en una masia de Bellver de Cerdanya, L'associació Lo Rat Penat el presentà a València en 1908 i —vatua!— fou aleshores quan se n'adonaren de la presència del full de la Bíblia valenciana. L'erudit alemany Konrad Kaebler, expert en incunables, estudià el full i conclogué que era part de la Bíblia desapareguda («The Valencian Bible», a Revue Hispanique, núm. 21, 1909). I ara què? Al pagès cerdà li plogueren ofertes pel manuscrit —tot— de Civera i, finalment el vengué a un antiquari barceloní, per a ser poc després adquirit per la Hispanic Society de Nova York, que és on actualment està.

L'atzar volgué que se salvara un full, el darrer, de la Bíblia valenciana, en l'actualitat conservat
a l'Hispanic Society de Nova York. A la imatge, verso del full.

Tot i la persecució obstinada contra el text bíblic «en pla català», o digueu-li «en la llengua nostra valenciana», l'atzar ha volgut que restés un full imprès a doble cara per a la posteritat. Totes les persones implicades en la seva impressió foren investigades —o si preferiu, imputades— per la Inquisició espanyola. El corrector Daniel Vives fou el cap de turc escollit i qui acabà amb els seus ossos a la presó.

Sota l'excusa de la defensa de l'ortodòxia, la Inquisició de Ferran i Isabel trasbalsà el món cultural del país dels Països Catalans. L'elit productora i consumidora de llibres se'n ressentí. Amb la Inquisició espanyola rondant, la cultura humanística de la qual feien gala els escriptors del país fou pràcticament eradicada, substituïda per la pseudoliteratura insípida de confessionals i devocionaris, que aviat elegí la llengua de Castella, la llengua del rei. S'imposava allò que els historiadors de la literatura definiren com a Decadència, malgrat que el terme és discutit en l'actualitat. Amb la mort

de Joan Roís de Corella (6 d'octubre de 1497), morí el gran símbol de l'edat d'or de la literatura catalana, que tingué com a epígon la cremadissa de les Bíblies «valencianes» impreses en 1498. A tot això, era papa a Roma el valencià Alexandre VI (Roderic de Borja), despreocupat de les coses que s'esdevenien en la que havia estat la seva diòcesi. És més, ratificà la política de Ferran II (V de Castella), i a ell i la seva muller els convertí en Reis Catòlics. Naixia una Monarquia on eren integrats, sense preguntar-los, els Països Catalans, una Monarquia que s'acostumà a prescindir de les aportacions culturals dels seus súbdits catalanoaragonesos, als quals oblidà. Ferran II conquerí la Navarra meridional i la incorporà a Castella; els seus vaixells arribaren a Amèrica i Amèrica l'annexionà a Castella. Fou el gran rei dels espanyols, el conqueridor de Granada, adorat pels supremacistes castellans, malgrat ser titllat de catalanote pels mateixos castellans. Ell s'empescà la Inquisició i la imposà a tot arreu, peti qui peti, que ni la paraula de Déu, expressada en català, respectà.

13 de juny del 2021
'Combats per a la història'
El temps
David Garrido

https://www.eltemps.cat/article/14079/latzarosa-historia-de-la-biblia-en-catala